GRAIUL DIN MUNŢII APUSENI ÎN IZVOARE LITERARE*

Ştefan MUNTEANU

1. Izvoare literare ale unui grai sînt producţiile beletristice, scrise şi orale, care pot servi ca documente de limbă, apte să fie luate în considerare într-o cercetare ştiinţifică. Ele trebuie considerate surse indirecte de informare despre realitatea lingvistică de pe un anumit spaţiu al limbii naţionale, faţă de anchetele dialectale, acestea reprezentînd surse directe ce stau la baza atlaselor lingvistice, a monografiilor sau a glosarelor unui subdialect, grai local etc. Numindu-le „surse indirecte", nu înseamnă că ele ocupă un loc secundar în comparaţie cu celelalte, ci numai că autorii unor asemenea scrieri, aparţinînd în primul rînd literaturii culte, nu fac din folosirea materialului dialectal un scop subordonat cercetării limbii; ei îi atribuie în opera literară în mod deliberat ori spontan funcţia unui mijloc obişnuit de expresie pentru crearea „efectelor prin evocare" a unor realităţi caracteristice unei anumite arii lingvistice. Evident că prima condiţie a unei astfel de întrebuinţări date limbii din partea scriitorului sau a autorului anonim constă în cunoaşterea mijloacelor expresive ale graiului respectiv, iar cea imediat următoare, în fidelitatea şi în felul utilizării lor stilistice. Nu trebuie uitat, deci, că funcţia unor astfel de elemente dialectale este de natură estetică, anume de a caracteriza sau de a evoca, fără a se ajunge, în cazul textelor scrise, la o literatură de tip dialectal decît, eventual, în scopuri umoristice, cum este, de exemplu, poezia bănăţeanului V i c t o r V l a d D e l a m a r i n a şi mai ales a unora dintre urmaşii săi.

2. Calea informării din izvoare literare scrise, căci despre acestea va fi vorba în cele ce urmează, este veche. Chiar lucrările gramaticienilor din Antichitatea greco-latină se întemeiau în teoriile şi clasificările lor pe texte scrise, poetice, filozofice, oratorice, istorice etc. De altfel, înainte de a fi devenit, spre sfîrşitul secolului al XIX-lea şi la începutul veacului nostru, o ştiinţă a limbii „vii", din care aveau să se nască dialectologia şi, pe alt plan, stilistica lui C h . B a 11 y, lingvistica şi-a găsit, de-a lungul vremii, materialul cercetării în astfel de izvoare. Fără a căuta exemple prea

* Articol reluat din „Cercetări de lingvistică", 1986, nr. 2, p. 116-123.

BDD-V336 © 2011 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:48:53 UTC)

îndepărtate de noi, să amintim că A. Philippide apelează frecvent, în *Principii de istoria limbii* (1894), la exemple luate din scrierile cronicarilor moldoveni, din C. Negruzzi, Petre Ispirescu, Ion Creangă ş.a. Tot astfel, o bună parte din consideraţiile teoretice expuse de Iorgu Iordan în *Limba română actuală. O gramatică a „greşelilor”* (1943) şi în *Stilistica limbii române* (1944) pornesc de la fenomene de limbă vorbită, multe din ele excerptate din operele scriitorilor noştri clasici şi contemporani.

Faptul acesta nu are nimic surprinzător. Orice scriitor, ca şi orice vorbitor, de altfel, este îndatorat, într-o măsură mai mare sau mai mică, graiului său matern dintr-o anumită zonă a ţării, ale cărui reflexe el le păstrează şi în scrisul său. Eminescu şi Sadoveanu, Coşbuc şi Blaga, Caragiale şi Arghezi sînt numai cîteva exemple care se pot cita în acest sens. Distanţa dintre limba cultivată şi grai nu se reduce pretutindeni şi de fiecare dată în favoarea celei dintîi, nici chiar atunci cînd în exprimarea noastră limba este supusă controlului normelor. Căci, observa H. Steinthal, acum un secol şi mai bine, „Limba literară este patria numai a cugetării noastre; patria simţirii şi a inimii noastre este dialectul provincial al locului naşterii”[1].

Important pentru punctul de vedere pe care dorim să-l exprimăm aici este că nu numai vorbitorul de rînd, ci şi scriitorul păstrează sentimentul acestei legături afective cu aspectul mai mult sau mai puţin regional în întrebuinţarea pe care el o dă limbii scrierilor sale. De aici caracterul de „document de limbă” pe care îl pot avea scrierile literare din această categorie. Este şi premisa de la care pornesc rîndurile de faţă.

Interesul faţă de trecutul, viaţa şi graiul locuitorilor din Munţii Apuseni din care face parte Ţara Moţilor datează de mai multă vreme. S-ar putea face un inventar bogat al lucrărilor consacrate acestui ţinut de istorie dramatică, de jertfe şi muncă aspră. Prima monografie, de proporţii întinse, avînd ca autori pe Teofil Frâncu şi pe George Candrea, a apărut acum aproape un secol sub titlul *Românii din Munţii Apuseni (Moţii). Scriere etnografică.* Bucureşti, 1888. Printre contribuţiile ulterioare mai importante se numără studiul lui Tache Papahagi, *Cercetări în Munţii Apuseni* (în GS, VII, 1925, fasc. I, p. 22-89), ampla cercetare a lui D. Şandru *Enquete dans le Pays des Motzi* (BL, II, 1934, p. 201-237), precum şi valoroasa lucrare a lui Emil Petrovici *Folklor de la moţii din Scărişoara* (în AAF, V, 1939, p. 201-237). Între timp s-au publicat texte dialectale, glosare regionale, şi cercetări privitoare la

[1] Citatul la B.P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, Tomul III. *Istoria limbei române.* I. *Principie de lingvistică,* 1881, p. 49.

BDD-V336 © 2011 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:48:53 UTC)

terminologia mineritului pe care le datorăm lui Emil Petrovici[2], Mircea Homorodean[3], Valeriu Şuteu[4] ş.a.

Fără a ignora aceste surse de informare, pe care le-am numit directe, ne-am adresat în primul rînd celor numite convenţional indirecte, adică textelor unor autori cunoscuţi care folosesc limba cu specificul ei regional în alt scop şi cu alte efecte decît acelea ale utilizării ei practice din vorbirea dialectală. Dintre acestea fac parte următoarele: Ion Agârbiceanu, *Arhanghelii* (1914)[5], deoarece acţiunea romanului nu este străină de regiunea Bucium – Roşia Montană, unde prozatorul păstorise cîţiva ani în tinereţe; Maria Botiş Ciobanu, *Ţara moţilor. Legende şi credinţe* (1928); Geo Bogza, *Ţări de piatră, de foc şi de pămînt* (1939)[6], cuprinzînd cea mai zguduitoare descriere a muncii şi vieţii din trecutul nu prea îndepărtat al locuitorilor acestor munţi. Cele mai bogate şi mai semnificative fapte pe care se sprijină încercarea de faţă au fost excerptate însă din două scrieri beletristice ale regretatului folclorist Ovidiu Bîrlea, şi anume schiţele şi povestirile din volumul *Urme pe piatră* (1974) şi din romanul *Şteampuri fără apă* (1979). Motivul pentru care ni s-a impus cu deosebire materialul lingvistic existent în lucrările amintite la urmă este că, pe lîngă valoarea literară intrinsecă a operei, autorul, originar din această parte a ţării, a fost nu numai un reputat om de ştiinţă, de unde şi garanţia autenticităţii lingvistice a limbajului personajelor sale, ci şi un scriitor care, după propria-i mărturisire făcută cu mai mulţi ani în urmă, a scris aceste pagini pentru a nu lăsa să se şteargă din amintire tradiţiile şi să se uite limba, cu specificul ei, vorbită de oamenii acelor locuri[7]. Referiri

---

[2] *Texte dialectale*, Suplement la ALR II, Sibiu-Leipzig, 1943.

[3] *Glosar dialectal din mai multe regiuni ale Transilvaniei*, în MCD, I, 1960, p. 239-272; idem, *Contribuţii la studiul terminologiei miniere româneşti* în CL, II, 1957, p. 152-208.

[4] *Înregistrări de texte dialectale din Ţara Moţilor*, în FD, VI, 1969, p. 201-210. Informaţii utile pentru cunoaşterea unor coincidenţe sau paralelisme cu fapte similare din zona la care ne referim se găsesc la Liviu Onu, *Influenţe interregionale în terminologia mineritului din Valea Jiului*, în FD, I, 1958, p. 145-180; Romulus Todoran, *Material dialectal.* II. *Graiul din Vîlcele (Raionul Turda)*, în MCD, I, 1960, p. 29-126; Traian Marcu, *Glosar dialectal din comuna Deda, raionul Topliţa (jud. Mureş)*, *ibidem*, p. 143-199; Al. Indrea, *Glosar regional din satul Someş-Guruslău, raionul Jibou (reg. Cluj)*, *ibidem*, p. 201-218; Gr. Rusu, *Glosar dialectal din comuna Şieu Migheruş, raionul Bistiţa (reg. Cluj)*, *ibidem*, p. 273-290. Mulţumim şi pe această cale colegului V. Frăţilă pentru preţioasele recomandări pe care ni le-a făcut în legătură cu informarea bibliografică.

[5] Am folosit ediţia Ion Agârbiceanu, *Arhanghelii*, Editura Minerva, 1972.

[6] Exemplele trimit la ediţia Geo Bogza, *Ţara de piatră*, ES, 1946.

[7] O situaţie specială au baladele din această regiune (specie neîntîlnită de Emil Petrovici în ancheta sa la moţii de la Scărişoara, *op. cit.*, p. 118), cum este *La căsile*

BDD-V336 © 2011 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:48:53 UTC)

frecvente se vor face şi la textele înregistrate de M ă r i a I o n i ţ ă în *Cartea vîlvelor. Legende din Munţii Apuseni* (1982), culegere valoroasă atît prin varietatea materialului folcloric în proză publicat de autoare, cît şi prin bogăţia faptelor de limbă desprinse din graiul actual vorbit de locuitorii acestui ţinut.

3. În reportajul pe care G e o B o g z a îl scrie în 1939 despre *Ţara de piatră*, el notează cu privire la limba locuitorilor ei că, în afară de expresia „nu se plătie", adică, explică scriitorul, suma oferită de cumpărător nu plăteşte valoarea mărfii, dar mai ales oboseala cu care a fost adusă, „moţii vorbesc o românească perfectă, fără nici un fel de accent, aşa cum se vorbeşte în mijlocul Bucureştilor" (p. 27).

Nu voi comite impolitețea de a-l contrazice pe autorul vibrantei evocări a vieţii moţilor. Să-i dăm însă cuvîntul în continuare:

> *No*, se spune şi în Ţara Moţilor. Orice frază trebuie să înceapă cu *no* sau cu *d-apoi*. Dacă nu se spune „*no* că mîine mergem la Abrud", atunci trebuie să se spună neapărat: „*d-apoi* mîine mergem la Abrud". „*No*, că de mîine o să fie vreme bună". „*D-apoi* de mîine o să fie vreme bună"". *No* şi *d-apoi* sînt un fel de introducere, un fel de cheie de sol a oricărei fraze. În trei zile nu mai puteam vorbi decît în felul acesta.

Şi ca să ne convingă, prozatorul reproduce un fragment de convorbire dintre el şi gazda lui:

> – *No*, domnule Grigore! Cumperi nişte lemne de la un om? Domnul Grigore se uită la mine şi începe să rîdă amical:
> – *No*, că ce te-a apucat să faci pe aici?
> – *D-apoi* nimic. Numai că e un om cu nişte lemne şi zic să le cumperi d-ta (*ibidem*).

Observaţia trebuie reţinută. Ea va fi asociată mai tîrziu cu formele oralităţii stilului din textele literare menţionate. Înainte de aceasta, vor fi menţionate cîteva dintre particularităţile lingvistice generale ale graiului din această regiune, cu riscul inerent de a depăşi graniţele lui dialectale circumscrise de un perimetru înlăuntrul căruia se găsesc localităţile, şase la număr, ţinînd de comuna Bucium, apoi de Mogoş, alcătuită şi ea din mai multe sate şi continuînd cu Roşia Montană şi Abrud. Elementele acestui grai se regăsesc în ariile învecinate din sud, spre Zlatna şi din vest spre Brad, şi cu atît mai mult spre nord şi nord-vest, zona propriu-zisă a Ţării Moţilor,

---

scaunului, culeasă de A n a S o i t şi publicată în volumul *Cîntece populare minereşti* (antologie) de Ion I l i e s c u şi A n a S o i t, EL, 1969, p. 93-116.

BDD-V336 © 2011 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:48:53 UTC)

situată aproximativ între localităţile Cîmpeni, Avram Iancu şi Arieşeni.

În continuare, este instructiv să fie relevate cîteva dintre trăsăturile mai frapante ale acestui grai, aşa cum se reflectă ele în scrierile literare luate în considerare, chiar dacă unele fapte sînt atestate, cum este şi firesc, în ALR, în studii de specialitate sau glosare dialectale, care vor fi pomenite la locul potrivit.

4. În privinţa **foneticii**, de precizat că textele literare nu pot oferi decît în parte un material concludent pentru caracterizarea acestui grai, deoarece autorii „au literarizat" în mare măsură fonetismele dialectale. Face excepţie parţială *Cartea vîlvelor*, unde este notată consecvent palatalizarea dentalelor *t, d.* Particularităţile fonetice ale graiului din Munţii Apuseni coincid, în mare, cu acelea ale subdialectului crişean şi ale graiurilor învecinate, cu menţiunea că pronunţarea lui *ă* protonic ca *a*, de ex. în *barbat* nu este caracteristică pentru zona Abrud – Bucium – Roşia, ci numai unei părţi vestice din Ţara Moţilor (cf. E m i l P e t r o v i c i, *Folklor...*, p. 122). Fonetismele mai deosebite sînt între altele: *r* etimologic păstrat în *curună* „cunună" şi *fărină*; *r* în loc de *l* în *dascăr* (BŞ), fenomen semnalat şi de Papahagi, *Cercetări...*, p. 50; acelaşi fenomen (cu *i* păstrat) apare în *ispitar* „spital" (BŞ, 147); *s* protetic în *a se strezi*: „*mă strezesc* în cetatea Someşului Mic" (ICV, 41).

5. În **morfologie**, de semnalat cîteva fapte arhaice şi regionale, o parte din ele fiind atestate în studiile de specialitate. Astfel, substantivul *slugă* e de genul masculin, ca în limba veche: „Nişte oameni aveau *un slugă*" (ICV, 213; BŞ, 32); în legătură cu verbul, surprinzătoare este frecvenţa întrebuinţării formelor vechi de trecut, alcătuite din *a fi* şi gerunziu: „*o fost zicînd* oamenii"[8] (ICV) etc; *a da* şi *a sta* se comportă şi ca semiauxiliare de aspect: „vezi aşa-i dacă *dai a îmbătrîni*" (BŞ, 38); „*stau să mor* de sete" (*ibidem*, 132); adverbul *tîrziu* se poate substantiviza, intrînd în componenţa locuţiunii „m-apucă *tîrziul*" (= întîrzii) (BŞ, 16, 39), prin analogie cu *m-apucă noaptea* „se înnoptează". Mai puţin familiară este prepoziţia *pedri* „în dreptul", numai în *Cartea vîlvelor:* „Ajung *pedri* el" (40); „aici *pedri* moară"(41).

În **derivare**, alături de formele prefixate *a se înmînia, a se înbucura,* apar şi forme neprefixate: *a bătrîni:* „aşa-i dacă *bătrîne* omul" (BŞ, 38), formă atestată cu sufix flexionar (*bătrîneşti*) pers. a II-a, la T a c h e P a p a h a g i, *Graiul şi folclorul Maramureşului*, p. 50, citată de G.

[8] Cf. Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, 1955, p. 106: „Pre unii ai noştri i-au fostu spînzurîndu cîte doi de păr, că au fostu umblîndu pre acéle vremi păroşi ca şi némţii şi alte batjocuri multe le-au fostu făcîndu, de să pomenéşte şi astăzi răotatea lor ce au fostu păţindu".

BDD-V336 © 2011 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:48:53 UTC)

I v ă n e s c u , *Istoria limbii române,* 1980, p. 327; în compunere, amintim îmbinarea *făcutul zilei* pentru „zorii zilei”: „tîrgul începea o dată *cu făcutul zilei*” (BU, 17).

Unele cuvinte îşi schimbă clasa morfologică, cum e substantivul *pagubă,* care devine adverb cu sensul de „păcat” în expresia verbală unipersonală (*e*) *pagubă* (*că...*) şi în consecinţă se comportă ca regentă a unei subiective: „*pagubă* că fratele dumitale nu a îmbrăţişat cariera medicală” (AA, 79; BU, 184). Sensul, uzual şi astăzi la vorbitorii din jurul Abrudului, trebuie raportat, probabil, la adverbul germ. *schade*, care intră şi în nemţeşte într-o construcţie echivalentă cu cea din română. Tot astfel e substantivul *durere,* care trece în categoria interjecţiilor, însemnînd aproximativ „vai”, în limbajul intelectualilor ardeleni din generaţiile nu prea vechi. Cu această valoare el apare numai intercalat în propoziţiile enunţiative afective: „Am tot aşteptat (...) deşi însă, *durere,* fapte pînă acum n-am văzut” (BŞ, 324). Un exemplu similar găsim şi în prima frază din impresionantul *Testament* al lui Avram Iancu: „Unicul dor al vieţii mele este să-mi văd naţiunea mea fericită, pentru care după puteri am lucrat pînă acuma, *durere,* fără mult succes, ba tocmai cu întristare văd că speranţele mele şi jertfa adusă se preface în nimica”[9]. Cu această valoare, *durere* ar putea fi pus în legătură cu germ. *leider* „din nenorocire”.

6. În **sintaxă**, prezintă interes antepunerea complementului direct exprimat prin forma scurtă a pronumelui personal de genul feminin, ca în limba veche: „fata asta *o* am crescut noi” (ICV, 218; construcţie înregistrată şi de D. Ş a n d r u , *Enquete...*, p. 234); complementul indirect stă uneori în dativ în loc de acuzativ: „nu te las eu *răului*” (BŞ, 109), iar complementul circumstanţial de loc se construieşte şi cu prepoziţia *pe* în loc de *la* sau *în:* „mă duc *pe* Cîmpeni”, „se duce *pe* baie”, „nu e bine să sudui *pe* baie” (BŞ), particularitate remarcată şi de G e o B o g z a ; tot astfel „*pe* ţară” = la ţară, la cîmpie[10].

Am lăsat la urmă o construcţie curioasă (curentă, de altfel, şi în subdialectul crişean[11]) a propoziţiilor enunţiative afective (exclamative), în care prepoziţia *de* este înlocuită cu pronumele *ce,* ca în exemplele: „O, săraca *ce* Chivă” (BŞ, 171); „Dragele mele *ce* fete, că harnice mai pot fi” (BU, 73); „O, dragile mele *ce* flămînde!” (*ibidem,* 78).

Avem a face, cum se vede, cu o topică motivată afectiv – aşadar stilistic –, întrucît aprecierea se referă de fiecare dată la o calitate sau o stare a subiectului: nenorocirea, hărnicia, starea de foame, care stîrnesc

[9] Citat după I. Rusu A b r u d e a n u , *Moţii,* p. 334.

[10] E m i l P e t r o v i c i, *op. cit.*, p. 119, susţine că „moţul nu zice «la ţară», ci «în ţară»”;de asemenea, moţul merge «în ţară» cu cercuri şi cu «vase», nu cu «ciubără».

[11] Comunicare orală din partea studentei A n g e l a H ă l m ă g e a n .

BDD-V336 © 2011 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:48:53 UTC)

simpatia vorbitorului. De aici şi inversiunea, abaterea de la topica obişnuită a unor astfel de propoziţii: „Ce harnice sînt dragile mele fete!"; „Ce flămînde sînt!", faţă de topica normală, neafectivă: „Fetele mele dragi (dragile mele fete) sînt harnice". În cazul acesta, *ce* are valoarea unui superlativ, ca în propoziţiile exclamative la C r e a n g ă , fapt discutat de G. I v ă n e s c u într-un studiu mai vechi[12].

7. Cu privire la **lexic**, din mulţimea faptelor dialectale, înşirăm doar o parte, ţinînd seama de viabilitatea lor, şi anume: *astară* „astă seară", cu răspîndire mai largă, inclusiv în macedoromână. Termenul e comentat de G. I v ă n e s c u în BIFR, VII-VIII, 1940-1941, şi *Istoria limbii române*, p. 300, 304; *dade* „doar de" „tu du-te (...) *dade* ţi-a spune oarice" (ICV, 37); *a direge* (şi *a adirege*) „a îndemna, a determina": „să fi *adires* pe cineva să umble cu vorba aiasta" (BŞ, 146); *heba* şi *iaba* „în zadar": „*Heba* că n-o fost chip să se uite fata la mine" (BŞ, 33); *iaba* este înregistrat şi de R. T o d o r a n în *Graiul din Vîlcele*, în MCD, I, 1960 (glosar); *jigodalmă* „viforniţă"; *a se nădăi* „a-şi da seama, a bănui" (BU, 93); *porav* „aprig, ahtiat după ceva": „O fost prea *porav* la lucru" (BŞ, 185; ŞL, 51).

8. **Semantică.** Un număr apreciabil de cuvinte sînt supuse unor modificări ale înţelesului în comparaţie cu aceleaşi elemente din alte graiuri sau din lexicul limbii literare. Aşa sînt: *altu* „altădată, niciodată": „*Ş-altu* n-o mai vinit"; „Şi-apoi nu l-o mai văzut *altu*" (ICV, 72, 107). (DA îi dă şi sensurile de „adică, la dreptul vorbind, de altfel", ilustrate prin exemplul: „Nu mai duhănesc *altu*"). Aceeaşi valoare, atestată şi în Maramureş (cf. ALRT II, p. 160), e semnalată de R. T u d o r a n în *Graiul din comuna Vîlcele, op. cit.* (glosar), şi de G r. R u s u , *Glosar dialectal din comuna Şieu Măgheruş, raionul Bistriţa (reg. Cluj)*, în MCD, I, 1960; *a cota* „a avea grijă, a păzi": „Nişte fete *cotau* la vite" (ICV, 123); *a se da* „a se aşeza": „Haideţi, dragile mele, şi *vă daţi* după masă" (BU, 72); *a gingăşi* „a face mofturi": „Fu bun vinarsul, da' dac-ar mai fi, nu l-aş mai *gingăşi"* (BŞ, 76). DA înregistrează sensurile mai apropiate de înţelesul propriu „a fi gingaş"; la Dosoftei este întrebuinţat tot cu valoare tranzitivă: „*îi gingăşiră* pentru bucate" = le dădea tot ce dorea (*ibidem*)*; a îngădui* „a nu lua în nume de rău": „*Îngăduie*, crăişoru' nost, că mă vezi aşa" (BU, 8); „Sara bună, nană Floare, şi *îngăduiţi*" (*ibidem*, 108). Verbul figurează în DA, între alte sensuri şi cu cel de mai sus; *a se lua* „a se duce", „a pleca": „Şi acum *mă iau* că (...) mai m-apucă noaptea" (BŞ, 42); „*Ia-te* cu vaca, nu mai tîndăli" (BŞ, 70); *mereu* şi *cu mireu, mereuţ, mereuaş* „încet, încetişor": „mai *cu mereu*, mă' Ioane" (BU 32); „deschise uşa *mereuaş*" (BŞ, 258). Cu această valoare adverbul este cunoscut, cum se ştie, şi în aria Banat –

[12] G. I v ă n e s c u , *Din sintaxa propoziţiilor exclamative*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, Bucureşti, Editura Academiei, 1958, p. 449-452.

BDD-V336 © 2011 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:48:53 UTC)

Oltenia; *a se purta* „a se sili, a se grăbi”: „*Poartă-te,* că puţin a mai rămas” (BU, 47); *putere* are sensul de „mult” în expresia „ce de *putere*” (de bucate, de fîn): „*ce de putere* de aur or găsit băieşii” (BŞ, 82); *a suferi* „a(-i) pica bine, a-i fi permis”: „întreabă-1 pe tata ce-i *sufere* lui” (BŞ, 68); *ţăreni* (de la sing. *ţărean,* neîntrebuinţat) este termenul curent pentru „locuitor de la şes, de la cîmpie”: „chiar lîngă zidul ei adăstau căruţele *ţărenilor* din jurul Bălgradului” (BŞ, 26), înregistrat de T. P a p a h a g i *Cercetări...,* p. 87; vezi şi V. F r ă ţ i l ă , *Elemente lexicale „întunecate” în poezia populară,* în *Folclor literar,* vol. VI, Universitatea din Timişoara, 1985, p. 108, nota 44.

9. **Deosebiri stilistice în lexic şi gramatică: limbajul latinizant.** O menţiune specială merită să fie făcută cu privire la diferenţierea stilistică între vocabularul vorbitorilor obişnuiţi şi acela al intelectualilor ardeleni din trecutul nu prea îndepărtat. Formaţi, mulţi dintre ei, la şcolile din Blaj, latinismele făceau parte organică din exprimarea lor cultă şi cu atît mai mult din stilul oficial. Nu e de mirare, aşadar, că şi în satele din Munţii Apuseni învăţătorul sau preotul spunea *morb* în loc de „boală” (BŞ, 111; toate exemplele care urmează sînt din romanul *Şteampuri fără apă*); *a recomînda* (81); *sentenţie* „maximă” (110); *pur şi simplaminte* (81); *a erua* (lat. *eruo, -ere,* „a da pe faţă”): „Aţi venit pentru *a erua* făptuitorii?” (303); *a da ansă* (lat. *ansa, -ae* „prilej”) „a da prilej, a face să se răspîndească ceva”; *a retăcea,* dintr-o întrebare, cum este „De ce *ai retăcut!*” (337) nu are nimic surprinzător, nu sună „impropriu”, ca şi afirmaţia unui personaj care se plînge că „*s-a conturbit* de cap” (111). Un intelectual din mediul rural se explică la un moment dat astfel, avînd grijă să epureze lexicul de elemente nelatineşti, sau chiar de acelea prea comune, şi să le înlocuiască cu altele, calchiate ori luate din latina cultă: „în *cercustările* actuale nu ar fi *conzult să ocultez* ceva, mai ales eu ca păstor al spiritelor ce *debuiesc să serv* ca model” (303). Desigur, liniile sînt puţin îngroşate, dar lexicul poartă pecetea nefalsificată a formaţiei latiniste, căreia intelectualii vremii îşi făceau un titlu de glorie de a-i rămîne îndatoraţi.

10. **Procedee stilistice: mijloace ale oralităţii stilului.** Formele dialogului, alcătuite din întrebări şi răspunsuri, din afirmaţii şi negaţii, sînt o expresie spontană a comportamentului verbal, strîns legată de psihologia vorbitorului, de manifestările temperamentului său, cu un cuvînt, de atitudinea adoptată de el în raport cu împrejurările în care se găseşte. În general, reacţiile interlocutorului sînt prompte faţă de partenerul care vorbeşte „într-o dungă” (BU, 20) sau „într-o lături” (*ibidem,* 110), adică ironic sau batjocoritor – ceea ce se întîmplă nu o dată –, ca şi faţă de colocutorul considerat că face uz de argumente lipsite de consistenţă şi de seriozitate, caracterizate prin expresiile „vorbeşti *de-o piţulă*” (*ibidem,* 30), „vorbeşti (vorbim) *pe nimica*” (*ibidem,* 22). Am amintit formulele pe care

BDD-V336 © 2011 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:48:53 UTC)

G e o B o g z a l e semnalează în dialogul vorbitorilor din *Ţara de piatră*, unde întrebarea începe obişnuit prin *no,* iar răspunsul prin *d-apoi*. Iată şi alte procedee, tot atît de răspîndite, pe care le-am putea numi mărci dialogale introductive[13]:

– *Da* nevasta unde-ai lăsat-o, mă Dumitre?
– *Da* vine şi ea mai tîrziu, c-o rămas să mînce nişte scoverzi... (BU, 76-77).

Întrebarea uneori, alteori răspunsul sînt însoţite, de regulă, de expresii care le întăresc, pentru a nu lăsa nicio îndoială asupra temeiniciei vorbelor adresate:

– *Da* de unde şi-ncotro? (întrebare adresată unui musafir necunoscut).
– *Da* ia din toată lumea, dă-mă bruşului să mă mînce (*ibidem*, 46).

– Dar pot să mă las pe nădejdea ta? Ha?
– *Da* cum, voia lui Dumnezeu, să nu poţi?
– *Da* să nu mă uiţi, mă!
– Doamne apără! *D-apoi* aşa om slab mă crezi dumneata? (BC, 17).

Da şi *nu*, în forma lor simplă de adverbe ale afirmaţiei şi negaţiei, lipsesc din limbajul acestor personaje. Ele sînt substituite prin expresii colorate care conotează aprecierea şi totodată fermitatea convingerilor, altfel spus, atitudinea modală a celui care întreabă, afirmă sau neagă. La întrebarea despre un cîine bolnav „*Da* ce are?" răspunsul imediat, care amînă explicaţia şi minimalizează, în aparenţă, faptul, este „*Da* călcătură" (BŞ 101). La afirmaţia despre cineva că ar fi bătrîn, riposta este: „E, bătrîn *pe sărăcia*" (*ibidem*, 35). Altă dată, fiind vorba despre unul care s-a lăsat păcălit, comentariul unui participant la discuţie este: „Păcălitu-l-a *amarul lui*" (*ibidem*). „*Da* Mionuţ o fi la şut?" se interesează o vecină despre băiatul alteia. „La şutu *supărării să-l ducă*", îi dă răspuns vecinei mama tînărului (*ibidem*, 122). Pentru a contesta părerea cuiva, formula curentă, marcînd infirmarea sau contrazicerea, este „*Da* ce te poţi gîndi?" (BU, 94), iar pentru a influenţa opinia interlocutorului, vorbitorul îşi califică mai întîi el însuşi propriile argumente, marcate interogativ: „*Nu zic bine?*" (BŞ, 243). Ceva similar nu găsim la S l a v i c i , nici la A g â r b i c e a n u sau la L i v i u R e b r e a n u , decît, eventual, într-o formă atenuată.

[13] V. instructivul articol al Lianei Pop, *Mărci dialogale*, în LR, XXXTV (1985), nr. 5, p. 420-426.

BDD-V336 © 2011 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:48:53 UTC)

Aceste mijloace ale oralităţii, puternic marcate prin conţinutul lor afectiv nepeiorativ şi prin nota de familiaritate, sînt comune vorbitorilor din acelaşi grup social. Ele sînt înlocuite cu altele, implicînd ideea de respect, cînd între participanţii la dialog există relaţii stabilite de norme sociolingvistice. În raporturile vorbitorilor „de rînd" cu persoane oficiale, situate, deci, pe o treaptă ierarhică „superioară", forma de adresare a verbului este cea de persoana a 3-a. „S*ă ştie* domnu' părinte ce de putere de aur or găsit băieşii de la Baia domnilor", exclamă un miner (BŞ, 82); „*Facă bine* domnul deputat *să* ne *asculte*", se adresează delegaţia de băieşi proprietarului minei (*ibidem*, 235); „*Binevoiască* domnul doctor a păşi în mijlocul nostru", este întîmpinat (ironic) cineva care se apropie de grupul unor mineri (BU, 55). Procedeul aparţinînd stilului deferent, oficial este şi astăzi în uz la vorbitorii mai în vîrstă atunci cînd se află în condiţiile de dialog la care ne-am referit.

*

Am schiţat în cele de mai sus un tablou, desigur incomplet, al elementelor unui grai foarte vechi, vorbit de locuitorii nu mai puţin vechi ai unui ţinut bogat şi sărac în acelaşi timp, încărcat însă de istorie. El păstrează pînă în zilele noastre un fond arhaic viu înscris în puternicele lui note dialectale. Ele sînt semne ale vitalităţii şi permanenţei unui grai şi ale vorbitorilor lui de-a lungul vremii. Vorba acestor munteni, apăsată şi laconică, turnată în fraze rostite pe un ton ferm şi energic, este în acelaşi timp familiară şi pitorească. Moţii nu vorbesc ca bucureştenii, cum constata cu vădită şi inocentă admiraţie G e o B o g z a , acum aproape o jumătate de secol. Ei vorbeau atunci, ca şi acum, în multe privinţe limba pe care au auzit-o, cu multe veacuri în urmă, de la strămoşii lor. Conservatorism? Oricum, aici – şi, de bună seamă, nu numai aici –, pot fi descoperite unele din rădăcinile îndepărtate ale limbii române şi înrudirile ei cu dialectele româneşti din sudul Dunării. Or, acest lucru înseamnă, pentru istoria şi limba unui popor, foarte mult.

Era şi timpul ca acest grai să-şi găsească locul, dincolo de anchete dialectale sau glosare, şi în scrieri literare, care sînt, în aceeaşi măsură şi un document lingvistic. Este ceea ce au încercat să arate paginile de faţă.

Dar mai este ceva. Am dori să rezulte din aceste pagini că afirmaţia potrivit căreia limba literară îndeplineşte o funcţie nivelatoare, ştergînd aspectele regionale şi uniformizînd astfel pe orizontală deosebirile de la un subdialect la altul, este valabilă în anumite condiţii determinate sociolingvistic. Cu alte cuvinte, ne găsim într-o astfel de împrejurare numai cînd privim lucrurile din perspectiva variaţiilor lingvistice, impuse de utilizarea limbii în situaţii de comunicare, adică atunci cînd un vorbitor, indiferent cărui grai şi grup social îi aparţine, îşi selectează fonetismele, formele şi lexicul dintre mijloacele limbii normate, întrucît contractează

BDD-V336 © 2011 Editura Universităţii de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:48:53 UTC)

raporturile verbale cu parteneri diferenţiaţi din punct de vedere ierarhic, deci ca vîrstă, poziţie socială, statut profesional etc. Dacă privim lucrurile din interiorul unui grai, aşadar din punctul de vedere al vorbitorilor aparţinînd aceleiaşi arii, delimitate lingvistic şi social, deosebirea de registru stilistic se anulează, lăsînd cale deschisă exprimării regionale, neîngrădite de prescripţiile normei literare.

Este o concluzie de ordin mai general pe care este de dorit ca cititorul s-o fi desprins din aceste pagini. Căci raporturile între limba literară şi graiuri, raporturi interpretate ca acţiune şi presiune exercitate de sus în jos, sub influenţa factorilor culturali extralingvistici, nu duc, *în orice condiţii*, la suprimarea treptată a vorbirii dialectale, ca urmare a unei legi inexorabile, cu efecte previzibile, care ar împinge spre dizolvare graiurile pentru a le lăsa apoi să fie absorbite de limbajul standard, cum se petrec lucrurile, în principiu, cu terminologia tehnică, internaţională. Altminteri, greaca, limbă care îşi formase o *koiné* cu mai bine de două milenii în urmă, iar franceza de multe secole, ar fi trebuit să nu mai aibă dialecte. Ceea ce nu s-a întîmplat pînă acum. Argumentul lui Steinthal, citat de Hasdeu, cuprinde, se vede, un adevăr, şi nu numai o apreciere sentimentală.

ABREVIERI

AA = Ion AGÂRBICEANU, *Arhanghelii*, Bucureşti, Editura Minerva, 1972.

BC = Maria BOTIŞ CIOBANU, *Ţara Moţilor. Legende şi credinţe*, Arad, 1928.

BU = Ovidiu BÎRLEA, *Urme pe piatră*, Bucureşti, Editura Litera, 1974.

BŞ = Ovidiu BÎRLEA, *Şteampuri fără apă*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1979.

BŢ = Geo BOGZA, *Ţara de piatră*, Bucureşti, ES, 1946.

ICV = Măria IONIŢĂ, *Cartea vîlvelor. Legende din Munţii Apuseni*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982.

ŞL = Ana ŞOIT, *Legende populare minereşti.* Studiu introductiv de Ion ILIESCU, Bucureşti, Editura Minerva, 1974.

BDD-V336 © 2011 Editura Universității de Vest
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.108 (2026-11-17 21:48:53 UTC)